

1960-80 Döneminde Türkiye’de Seçimler ve Seçmen Davranışları¹

Uğur Ülger²

Özet

Bu çalışmada, 1960-1980 yılları arası dönemdeki seçimler ve seçmen davranışı incelenecektir. Bu dönemin önemi, sınıf siyasetinin görünürlüğü açısından, Türk siyasal hayatının istisnai bir dönemini oluşturmasıdır. Çalışmanın ana argümanı, bu dönemde sınıfsal özelliklerin ve daha özeldede ekonomik etkenlerin seçmen davranışlarında temel etken haline geldiğidir. İthal ikameci sermaye birikiminin egemen olduğu bu dönemde, 1961 Anayasası’nın sosyal devlete yönelik atıfları ve özgürlükçü yapısı, işçi sınıfına odaklanan parti ve örgütlerin ortaya çıkabileceği ve yaygınlaşabileceği bir ortam sağlamıştır. Bu durumda sanayileşmenin ve onun sonucu olarak kentleşmenin de etkisi büyüktür. Kırdan kente göç ile geleneksel değerler üzerine kurulu ilişkilerinden kopan göçmenler kent içerisinde yeni dayanışma ağlarına eklenmeye başlamıştır. Sosyalist örgütlerin mahalle örgütlenmeleri, toplumcu belediyeçilik uygulamaları bu kitlelerin sola yakınlaşmasını hızlandırmıştır. Üstelik aynı dönemde sanayileşme ve sendikalaşma oranları da artmaya devam etmiştir. Buna rağmen sol, ülke siyasetindeki hâkim güç konumuna gelememiş, sosyalist partilerin güçsüz kalmasının da etkisiyle CHP sol seçmenin ana partisi konumuna gelmiştir. Ancak bu işbirliği de Milliyetçi Cephe hükümetleriyle mücadele edebilmek için yeterli olmamıştır. Seçmen tercihlerinin diğer dönemlerden farklı olarak sınıfsal dinamiklerle şekillendiği bu dönemde kültürel etkenler de önemini korumaya devam etmiştir. Bu yönüyle, 1960-1980 yılları arası dönem, Türk siyasal hayatının diğer dönemlerinden tam bir kopuşu temsil etmemektedir. Üstelik süreç, yalnızca sosyalist sol için değil, aynı zamanda antikomünist söylemler çerçevesinde örgütlenen aşırı sağ oluşumların da ortaya çıkabilmesi için uygun bir zemin yaratmıştır.

- 1 Bu çalışma Prof. Dr. Atilla Göktürk danışmanlığında 2016 yılında tamamlanan “Seçmen Davranışlarındaki Değişim: Gültepe Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinin Kent ve Siyaset başlıklı birinci bölümünün “1960-1980 Dönemindeki Seçmen Davranışları” alt başlığı esas alınarak hazırlanmıştır. (Ülger, U. (2016). Seçmen Davranışlarındaki Değişim: Gültepe Örneği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- 2 Ar. Gör. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ugurulger@gantep.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3677-393X

Giriş

Bu çalışmada 1960-1980 arası dönemin seçimleri ve bu dönemdeki seçmen davranışının siyasal niteliği incelenecektir. Bu dönem, kültürel öğelerin yanı sıra ve belki de ona denk biçimde sınıfsal saiklerin de seçmen davranışında etkili olduğu istisnai bir dönemdir.

Bu çalışmada seçmen davranışları ele alınırken, ithal ikameci sermaye birikimi modelinin sürece özgü gereksinimleri ve toplum üzerindeki etkileri temel alınacaktır. 1960 sonrası Türkiye’inde sınıfsal etkenlerin siyasal tercihler üzerindeki etkisi artmaya başlamıştır. Her ne kadar siyasetin şekillenmesinde kimlik, din gibi kültürel konuların etkisi her zaman için var olsa da bu süreç içerisinde sınıfsal konumlanışın siyasal tercihlere daha önceki dönemlere göre daha fazla etki yaptığı görülmektedir. Elbette Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Türkiye siyasetini açıklamak için başvurulan merkez-çevre ayrımı gibi yaklaşımların da kendi içinde sınıfsal temelleri olsa da 1960 sonrasındaki sınıfsal etki kitlelerin görece bir sınıf bilincine veya sınıfsal dayanışmaların parçası olmasıyla gerçekleşmiştir. Dönemin özgünlüğüne artan kentleşme ve sanayileşmeyle birlikte esas olarak 1961 Anayasası’nın özgürlükçü özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

En başından beri Türkiye’deki kentleşme kapitalist sistemin ihtiyaçlarına ve devletin ekonomik sistem içinde konumlanışına göre şekillenmiştir. Sistem, bu süreçte kendi karşıtlarının doğuşuna da elverişli bir ortam yaratmıştır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş döneminde kısıtlı kaynakların zorlayıcılığıyla zorunlu bir biçimde var olan, sorunlara yanıt verebilmek adına bir tür ithal ikameci sermayeleşme programı uygulanmış, 1960 sonrasındaysa ithal ikameci program resmi olarak benimsenmiştir. Aynı zamanda 1961 Anayasası’nda sosyal devlet ya da refah devleti de kabul edilmiştir (Türkey, 2009, s. 144-156). Bu süreçte devletin ekonomiye müdahalesi aracılığıyla yerli sermaye ve yurtiçi üretim yabancı sermayeyle gireceği rekabetten korunmaya çalışılmıştır (Aydın, 2005, s. 35). İthal ikameci dönemde, iç pazarda satmak üzere tüketim malları üreten sektörlerin üretim miktarlarının artması için pazardaki talebin yükselmesi gerekmiştir. Bu yüzden bir maliyet unsuru olan ücret, aynı zamanda bir talep unsuru olarak da öne çıkmıştır. Gelişen burjuvazinin ihtiyaçlarına koşut olarak, ithal ikameci üretim politikalarının Türkiye’de hâkim olmaya başlamasıyla ve 1961 Anayasa’sının çalışanların örgütlenme haklarını genişleterek, ithal ikameci politikalarının bir gerekliliği olan refah devleti uygulamalarının gelişebileceği bir ortam yaratarak emek gücünün yeniden üretilebilmesini sağlaması, seçmen davranışlarına etki eden farklı nedenlerin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Süreç, 1980’e kadar yükselen bir ivme ile devam etmiştir. Bu dönemde siyasal tercihler üzerinde doğuştan

gelen özellikler yerine ülkenin değişen koşulları içinde, yaşam içerisinde sonradan edinilen özellikler etkili olmaya başlamıştır. Yaşam içinde sonradan edinilen özellikler içinde de ekonomik nedenler ve daha özelinde de yükselen örgütlenme ve sendikalaşma düzeyinin de etkisi ile sınıfsal yapıların baskın bir rolü olmuştur. Genel olarak istihdamın artması, sendikalaşma, toplu sözleşme, iş güvencelerinin artırılması işçi sınıfının birlikte hareket edebilme yeteneğini artırmıştır.

1. 1960-1980 Arasında Seçmen Davranışları

1961 Anayasası ithal ikameci sanayileşme stratejilerini temel alan bir yapılanmayı amaçladığı için işçi hareketlerinin önünü açabilecek, görece daha demokratik bir düzen getirmiştir. Demokratik gelişmeler farklı toplumsal grupların örgütlenme, fikirlerini yayabilme özgürlüklerinden yararlanarak kök salabilmesini sağlamaktadır (Tarrow ve Tilly, 2007, s. 448-450). Bu durum, sosyalist ideolojinin dünyadaki gelişimine koşut bir şekilde sol hareketin önünü açmıştır. Sınıf farklarının siyasal bölünmenin temeli olarak algılanmasıysa dış politika, ahlak, adayların kişiliği gibi meselelerin tersine, sol partilerin yükselmesini sağlamaktadır (Lipset, 1964, s. 13, 266). Türkiye’de de, gerçekten 1961 Anayasası’nın bu konuda etkisi büyüktür. Bu yüzden, sınıf siyaseti belirginleştikçe Anayasa’nın topluma “bol” geldiği, bu kadar özgürlüğün Türkiye için fazla olduğu gibi düşünceler filizlenecek ve 1980 sonrasında bu özgürlükler kısıtlanacaktır.

Marx’a göre işçi sınıfının “kendi için sınıf” yani sınıf bilinci gelişmiş bir sınıf olarak ortaya çıkabilmesi için kapitalist toplumun deneyimlerini soğurması tek başına yeterli değildir. Sınıfın tamamının ortak çıkarlarını ve hedeflerini görmesi ve bu doğrultuda harekete geçmesi gerekir (Marx ve Engels, 1976). Marksizm’in bu bilgisinin işçi sınıfına partiler, sendikalar veya aydınlar yoluyla taşınması gerekir. Eğer sendikalar üyelerine ekonomik ve sosyal sorunlarını ülkenin genel ekonomik durumu ile bağlantılı bir şekilde anlatarak eğitim vermiyorsa, işçiler arasındaki sınıf bilinci düzeyi düşük kalacaktır (Coşkun, 2013, s. 155, 235).

Elbette Türkiye’de sınıf bilinci 1960 sonrasında birden bire ortaya çıkmamıştır. Tarihsel süreç içinde, baskın bir seviyeye gelemese de işçi hareketleri Osmanlı Devleti’nden beri zaman zaman kendisini göstermiştir. Örneğin, 1923’ten 1960’a kadar 43 grev örgütlenmiştir (Güzel, 1996, s. 136-176). Ancak esas ivme 1960-1980 arası dönemde elde edilmiştir. 13 Şubat 1961’de Türk İş’e mensup 12 sendikacı tarafından Türkiye İşçi Partisi (TİP) kurulmuş ve 1962’de kurulan Sosyalist Kültür Derneği ile beraber sosyalist düşüncelerin geniş kesimlere taşınmasında etkili olmuştur.

1961 Anayasası sonrasında, sosyalist yapılanmaların da etkisiyle o zamana kadar baskılanmış olan sosyalizm konusu, gündeme gelmeye ve üzerinde konuşulur olmaya başlamıştır. Bu süreçte sosyalist ideolojinin yönelebileceği potansiyel işçi sınıfı da gittikçe genişlemiştir. Sosyalist örgüt ve dernekler gelişmeye başlayınca, sağ cephede de bu gruplarla ideolojik olarak yarışacak örgütlenmeler kurulmuştur. Örneğin Komünizmle Mücadele Derneği, Türkiye Milliyetçi Gençlik Derneği ve Milli Türk Talebe Birliği bu gruplardan bazılarıdır.

1960’larda geniş bir sanayileşme programı hayata geçirilmiş ve bu sanayileşmenin etkisiyle işçi sınıfının niceliksel ve niteliksel gelişiminin maddi temelleri oluşmuştur. 1960 yılında 938.122 olan sanayi işçisi sayısı 1980’de 2.300.468’e yükselmiştir (Akkaya, 2002, s. 65). Süreç içinde sendikalı işçi sayısı da gün geçtikçe artmış ve sınıf bilinciyle birlikte eylemlilik yükselmiştir. 1946’da sınıf temelli örgüt kurmayı yasaklayan Cemiyetler Kanunu’nda yapılan bir değişiklikle sendikaların önündeki engeller kaldırılmış ve 1948 sonrasında sendikalı işçi sayısı her yıl artmıştır. Özellikle 1967’de DİSK’in kurulmasıyla 1966’daki sendikalı işçi sayısı (374.058) bir yılda ortalama %100’den fazla (834.680) artmıştır (Tüm İktisatçılar Birliği, 1976, 146).

1963’te işçi sınıfının mücadelelerinin de etkisiyle Sendikalar Kanunu ve Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu (TİSGLK) Meclis’te kabul edilmiştir. Sendikalar Kanunu ile sendika hakkının tüm çalışanlara birden tanınması, sendika kurma özgürlüğünün geniş bir biçimde kabul edilmesi, sendikalara üye olma yaşının düşürülmesi gibi haklar genişletilmiştir. Ancak bu yasalar yanlarında işçi sınıfı aleyhine pek çok yasak ve kısıtlamalar da getirmiştir. Öncelikle TİSGLK, grev hakkını yalnızca işçilere tanımış ve memurları bu haktan mahrum bırakmıştır. İşverenlere lokavt hakkı getirerek grev hakkını “dengelemeye” çalışmıştır. Ayrıca grevlerin yasallığı konusunda bazı ölçütler getirerek birçok grev türünü yasadışı saymıştır. Yasaların olumsuz yönlerine rağmen 1963’te bu iki yasanın kabulünden sonra ülkede grev hakkı ve toplu pazarlık dönemi başlamıştır. 1968’e kadar grevlere katılan işçi sayıları yıllık olarak 11.000’e hiç ulaşamamışken, 1969’da 23.190’a ulaşmıştır (Tüm İktisatçılar Birliği, 1976, s. 148). 1969-1971 döneminde Çalışma Bakanlığı’nın verilerine göre, 569 grev gerçekleşmiş ve bu grevlere toplamda 93.037 işçi katılmış, 2.563.863 iş günü yitirilmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün rakamlarına göre ise 603 grev gerçekleşmiş, bu grevlere 85.700 işçi katılmış, 2.381.400 iş günü yitirilmiştir (Güzel, 1996, s. 197-232).

1960-1970 döneminde, yaşam koşullarını düzeltmek için işçi sınıfının ekonomik ve demokratik mücadelesinde bir artış yaşanmıştır. Üstelik

ekonomik taleplerin dışında politik talepler de işçi sınıfı eylemleri içinde kendisine yer bulmaya başlamıştır. Bu eylemlerin içeriklerine ve taleplerine bakıldığında, eylemlerin arkasındaki toplumsallaşma süreçlerine dair fikir edinilebilir. 1960-1970 arasında yapılan grevlerden 32'si ücret ve sosyal hakların yetersizliği nedeniyle, 41'i işten atılan arkadaşlarla dayanışma için, 32 eylem de işçilerin sendika seçebilme özgürlüğü için yapılmıştır (Tüm İktisatçılar Birliği, 1976, s. 145). Ücret ve sosyal hakların genişletilmesi için yapılan eylemler, bu işçilerin toplumsallaşmasında ekonomik nedenlerin önemini ve etkisini ortaya koymaktadır. İşten atılan işçilerle dayanışmak için ve sendikal haklara dair yapılan eylemler, işçilerdeki sınıf bilincinin ve sınıf içi dayanışmanın geliştiğine dair önemli bir göstergedir. Buradan da işyerinin ve sendikaların işçilerin toplumsallaşması konusunda önemli bir araç olduğu sonucuna varılabilir. Sınıfsal ayrımların keskinleşmesine ve siyasal tercihlerin oluşumunda sınıfsal aidiyetin etkisinin artmasına rağmen, 1960-1970 arası dönemde sınıf bilincinin toplum üzerinde bütünüyle yaygınlaştığı ve siyaseti kontrol altına aldığı söylenemez.

1965 seçimleri öncesinde, Demokrat Parti'nin mirasçısı olarak yer edinmeye çalışan dönemin Adalet Partisi (AP), devletçilik karşıtı ve serbest girişimin önünün açılması yönünde söylemlere sahiptir. AP'nin sendikalara bakışı ise sınıf siyasetini engelleyici bir yönde, sendikaların siyasi faaliyetlerine karşıdır. AP'nin CHP karşıtı propagandaları ise CHP'yi dinsizlik ve komünistlikle suçlamaya yöneliktir. CHP'nin siyasi söylemleri ise laiklik, sosyal devlet, devletçilik gibi ilkelerden hareketle kendisini ortanın solunda tanımlamaya yöneliktir. Toprak reformunu savunan, petrol kaynaklarının millileştirilmesinden yana olan CHP aynı zamanda serbest girişimcilik karşıtı olmadıklarını, ortanın solu programı ile aşırı komünist hareketleri engellemek istediklerini halk arasında yaymaya çalışmıştır. Seçimlerde üçüncü parti olmuş olan Millet Partisi, milliyetçi, anti-komünist bir söylemle, CHP ve özellikle de İnönü karşıtlığı ile siyasi propagandasını yürütmüştür. Millet Partisi aynı zamanda petrol kaynaklarının millileştirilmesine karşı, devletin özel sermayenin üretimde bulunduğu alanlardan çekilmesi ve bireysel girişimlerin desteklenmesi taraftarıdır. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ise en ağır basan yönüyle milliyetçilik vurgusu yapmıştır. Aynı zamanda kendilerini milliyetçi sosyalist olarak gösterebilen, ahlakın önemine vurgu yapan parti, ekonomik anlamda korporatist bir yapıyı savunmuştur. Düzen değişikliği isteyen CKMP, kapitalizm karşıtı olduğu iddiasındadır, ancak sınıf devleti fikrini ve sınıflar arası mücadeleyi de kabul etmemektedir (Abadan, 1966). Tüm bu partilerden sosyalist olması, –her ne kadar 1965 tarihli ilk parti programında sosyalizm sözcüğü geçmese ve bu kavram ancak 1975 tarihli programda savunulabilmişse de– kendisini işçi sınıfına hitap

eden bir işçi partisi olarak tanımlanmasıyla ayıran TİP ise köklü bir toprak reformu, emperyalizm karşıtlığı ve devletçiliğin önemini vurgulamıştır (turkiyecipartisi.org). TİP, Kemalizmin halkçılık ilkesini “emekçi halkın politik iktidarın kaynağı ve gerçek sahibi olması” şeklinde yorumlamıştır. Mülkiyet ve miras hakkını reddetmeyen TİP, bu hakların toplum zararına kullanılmayacağını belirtmiştir. TİP’in siyasi programında “Kürtçe ve Arapça konuşanların ve Alevi mezhebenden olanların, bu durumları sebebiyle ayrıma uğradığı” belirtilmiş ve Türkiye’de bir ilk gerçekleşmiştir. TİP bu ayrımcılığı kaldıracığını vaat etmiştir (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 132, 133). TİP’in farklı etnik kökenlere ve mezheplere dair bu eşitlikçi yaklaşımı kültürel nedenlerle oy veren bazı grupların TİP’i desteklemesini ve solcu düşüncelerle tanışmasını hızlandırmıştır. Türkiye’de ilerleyen dönemlerde de etnik eşitlik temelindeki düşünceler çoğunlukla solcu grupların işbirliğiyle ilerlemiştir. Bu durum, 1980 sonrasında sınıfsal vurguların siyasetteki etkisini yitirmeye başlamasıyla daha da görünür bir hal alacaktır.

1965 seçimlerinde siyasi partilerin söylemleri göz önüne alındığında bir sağ-sol ayrışması vardır. Ancak din, milliyetçilik, liderin kişiliği gibi sağ partiler açısından avantaj sağlayan konular da ön plana çıkmaktadır. Sınıfsal ayrışmalar henüz siyasete tam olarak kendini yansıtamamaktadır. Bu dönemde ekonominin genel siyasi sonuçlara etkisi çoğunlukla sınıf siyaseti temelinde değil, ekonomik açıdan olumlu görülen hükümetlerin ödüllendirilmesi veya olumsuzlukların cezalandırılması biçiminde yansımaktadır. Örneğin 1964 yılında, CHP iktidarında, tarımsal ürün değerlerinin düştüğü yerlerdeki CHP oylarında, Türkiye ortalamasına oranla daha büyük bir düşüş yaşanmıştır (Bulutay ve Yıldırım, 1968, s. 13). 1965 seçimlerinde ekonomiden daha çok ailede edinilen dini, etnik kimliklerin etkisi görünürdür. Ek olarak eğitimin etkisi de belirgindir. Sencer’in araştırmasında ilköğrenimliler kategorisinde AP’ye oy verenlerin sayısı CHP’ye oy verenlerden yüksekken ilköğrenim üstü öğrenimlilerin oranının CHP’de daha yüksek olduğu ortaya konulmuştur (Sencer, 1974, s. 112).

TİP’in kuruluşu ve 1965 seçimlerinde elde ettiği %2,97, 1969’da elde ettiği %2,68 oy oranı sınıf siyasetinin en önemli göstergelerindedir. TİP, 1965 seçimlerindeki oylarının küçük bir kısmını ekonomik sıkıntılar içindeki AP seçmeninden, büyük çoğunluğunu da CHP’yi yeterince radikal bulmayan eğitilmiş aydınlar veya memurlardan almıştır (Abadan, 1966, s. 247). Ancak TİP’in alt gelir grubuyla bütünleşmesi yeterince gerçekleşmemiştir. TİP en yüksek oyu sırasıyla üst ve orta gelir grubundan, en düşük oyu ise alt gelir grubundan almıştır (Abadan ve Yücekök, 1966, s. 108). Belge de bu seçimde TİP’in İstanbul’da aldığı oylarının yoksul işçi semtlerinden çok orta sınıflardan geldiğini, kırsal kesimde ise ağırlıklı olarak Aleviler ve

Kürtlerden oy aldığı, bu yüzden oy oranlarına göre gerçek bir işçi partisi olmadığını belirtmiştir (Belge, 2006, s. 169). TİP seçmenin ekonomik durumuna dair göstergeler TİP'in CHP tabanından oy aldığı görüşünü desteklemektedir. TİP'in CHP tabanından daha fazla oy transfer edememiş olmasının nedenlerinden bir tanesi 1965 seçimleri öncesinde CHP'nin kendisini ortanın solunda konumlandırmasıdır. Şüphesiz ki CHP'nin bu tutumu, TİP'in siyasete getirdiği rüzgârın da bir etkisidir ve sonuçta TİP'in sınıf temelli siyasetinin önünü kesmiştir. TİP'e oy verenlerin içinde üst gelir kesiminin oransal olarak büyük olmasına benzer bir sınıfsal zıtlık kendisini AP tabanında da göstermiştir. AP en yüksek oy oranını alt gelir grubundan almıştır (Abadan ve Yücekök, 1966, s. 108). Bireysel girişimcilik gibi söylemleriyle öne çıkan AP'nin, en yüksek temsile en alt ve orta gelir grubunda ulaşmış olması sınıfsal bir zıtlık olarak algılanabilir. Ancak, kişilerin sosyo-ekonomik süreçler nedeniyle yoksunluk çekiyor olması onların bir anda toplumsal düzeni değiştirmeyi amaçlayan partileri desteklemesine neden olmamaktadır. 1965 seçimlerine bakıldığında kişilerin büyük bir oranda geleneksel olarak özdeşleştikleri partilere, herhangi bir ideoloji veya kişiden bağımsız bir şekilde oy verdikleri görülür. Burada temel güdü, kişinin bir partiyi kendisi ile özdeşleştirdiği için desteklemesidir (Abadan, 1966, s. 385).

1960'ların sonuna gelindiğinde seçmen kitlesinde sınıfsal ayrımlar görece daha belirgin olsa da 1965'e göre önemli bir değişiklik olmamıştır. Ancak, süreç içinde sosyalist fikirlerin yayılması hızlanmış, sınıf bilincine ulaşan kesimlerin özgüvenleri artmıştır. 1960'ların sonundaki seçmen davranışlarına geçmeden önce, soldaki ideolojik gelişmelerden bahsetmek dönemi anlamak açısından önemli olacaktır. Dönemin Türkiye'sinde kitle iletişim araçları çok etkili bir siyasal toplumsallaşma aracıdır. Ancak kişiler, daha çok kendi dünya görüşlerine yakın buldukları kitle iletişim araçları ve kanallarını takip etmeye meyillidir (Turan, 1986, s. 60, 61). Sol açısından bakılınca, TİP'in kurulması ve *Yön*, *Türk Solu* gibi dergilerin yayınlanmaya başlaması, sol fikirlerin daha fazla konuşulabilir olmasını ve yayılmasını sağlamıştır (Güzel, 1996, s. 227). Bu tip yayınlar toplumun tüm kesimleri tarafından takip edilmese de işçi sınıfının sınıf bilincinin artmasına etkide bulunmuş, Marksizm'i işçi sınıfına taşıma rolünü oynamıştır. Özellikle sınıfsal farklılaşmalar ve çatışmalar arttıktan sonra her örgüt veya grup, kendi üyeleri veya takipçileri arasındaki ideolojik ve eylemsel meşruiyetini yayın organları ile sürdürmeye çalışmıştır. Örgütlerin kendi yayınlarının diğer bir etkisi de taraftarlarını ideolojik bir eğitime tabi tutarak, resmi eğitimin veya ailesel nedenlerin siyasal toplumsallaşma sürecine etkisini kırarak, kişilerin siyasi davranışlarını etkileyebilmeleridir. Örgütlerin kendilerine

ait yayınları dışında günlük gazeteler, haftalık veya aylık dergiler de siyasi fikirlerin kişilere ulaşmasında ve toplumun politize edilmesinde önemli işlevler üstlenmiştir. Medya araçları ve siyasi örgütlerin etkisiyle, 1960’larda Türkiye’deki işçi sınıfının sınıf bilinci arttıkça uluslararası alandaki işçi sınıfı hareketleri de Türkiye’deki işçiler tarafından takip edilmiştir. Ancak bu ideolojik takip, özellikle de 1970’li yıllarda daha üst seviyeye ulaşmış ve taraf tutmalar, ideolojik tartışmalar yükselmiştir. Süreç içinde Sovyet, Çin, Arnavutluk, Latin Amerika solculuğu tüm fraksiyonlarıyla Türkiye’de temsil edilmiştir. İdeolojik çeşitlilik yaşandıkça, solcu gruplar arasında devrime nasıl ulaşılacağı hakkında görüş farklılıkları ve tartışmaları da ortaya çıkmıştır. Örneğin, TİP seçimler üzerinden parlamentarist bir strateji geliştirirken, *Yön* dergisinde hâkim olan görüş askerler ile işbirliğine dayalı, sınıf mücadelesine dayanmayan tepeden inme devrimdir. Mihri Belli çevresinde gelişen Milli Demokratik Devrim (MDD) taraftarları ise ordu temelli Stalinci, siyasal bir radikalizm önermektedir (Aydınoglu, 2007, s. 26).

1965’de bir grup TİP üyesi ve sempatizanı tarafından gençlik sorunlarını tartışmak ve sosyalizm için mücadele etmek amacıyla kurulmuş olan Fikir Kulüpleri Federasyonu’nun, 1969’daki olağan kurulunda isminin değişmesiyle kurulan Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu (Dev-Genç), yükselen gençlik hareketlerinin ve o tarihten sonraki Türkiye solunun önderlerini içinden çıkarmıştır. Zaman içerisinde TİP’e koşut olarak, MDD hareketinin tezlerinden etkilenen ve Stalinci bir Marksist anlayışı benimseyen Dev-Genç’in içindeki kadrolar daha sonra Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C), Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO), Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist (TKP/M-L) gibi örgütlerin liderleri olacaktır (Aykol, 2010, s. 51, 52). Bundan sonra sınıfsal mücadeleye silahlı mücadeleler de girecektir. Bu durum hem sol örgütler, hem de anti-komünist sağcı ve milliyetçi örgütler için geçerli olacaktır. Böylece kimi zaman kentler, kimi zaman kırlar silahlı mücadelelere sahne olacaktır.

1968’deki seçimler sonrasında Abadan, AP’nin bir “hepsini yakala” partisi gibi toplumun tüm kesimlerinden oy aldığını, ancak uyguladığı politikaların, ekonominin büyüme bile toplumsal sınıflar arasındaki gelir dağılımı uçurumunu artıracaklarını ve bunun da uzun vadede sınıfsal ayrımları netleştireceğini belirtmiştir (Abadan, 17.06.1968, s. 2). İşçi sınıfına bilincin taşınmasında etkili olan grupların ve sendikaların gelişme ortamı yakaladığı 1970’lerde, Abadan’ın bu tahmini büyük gerçeklik kazanacaktır. Ancak yine de 1969’da yapılan araştırma sonuçları daha önce AP’ye oy veren işçilerin %11’inin son seçimlerde AP’den uzaklaşsa dahi bir sol partiyle eklenmeden kararsızlar sınıfına dâhil olduğunu göstermiştir. İşçi sınıfı oylarına bakıldığında, AP, 1965’te işçi oylarının hemen hemen

%50'sini almışken, 1969'da bu oran %35'e düşmüştür. Öyleyse işçi sınıfının oylarında bir akışkanlık olduğu ileri sürülebilir. AP'de yaşanan oy akışlarına bakıldığında, bu oylar büyük oranda CHP'ye, daha sonra eşit oranda da MHP ve TİP'e geçmiştir. TİP ise en çok oyu CHP'den transfer etmiştir. TİP'in oy kaptırdığı tek parti ise CHP'dir. Bu durum işçi sınıfının oylarında akışkanlığın yönünün sola dönük olduğunu göstermektedir. Öyleyse işçi sınıfında sınıf bilincinin ve sosyalist görüşlerin kademeli bir şekilde geliştiği söylenebilir. Tüm partilerdeki işçi sınıfı oyları göz önüne alındığında ise işçilerin oy tercihleri ekonomik nedenler etkisiyle şekillenmektedir. Ancak AP'deki işçiler ile TİP'teki işçilerin ekonomik sürece bakışları farklıdır. AP'deki işçiler ekonomik kalkınma, ucuzluk gibi genel ekonomik nedenlere odaklanırken, sola doğru gidildikçe işçiler, işçi sınıfını ilgilendiren daha özel ekonomik nedenlere odaklanmaktadır. Her ne kadar 1960'ların birinci yarısından itibaren, partilerin söylemlerine bir sol-sağ ayrımı otursa da seçmen davranışlarında sınıfsal ayrımlar baskın olmamıştır. CHP seçmeninin %11'inin, AP ve MHP seçmenlerinin 1/3'ünün sosyalizmi dinsizlik olarak görmesi sağ-sol ayrımının toplumsal tabanda anlaşılabilmesi için zaman gerektiğini göstermektedir (Bulutoğlu ve diğerleri, 02.10.1969, s. 7). Şerif Mardin, 1969 seçimlerinin ardından Türkiye'de Batı demokrasilerindeki gibi geleneksel bir burjuva-işçi sınıf ayrımının oluşmadığını ve bu yüzden seçimlerin devlet bürokrasisi ve köylü çatışması arasında yaşandığını belirtmiştir (Mardin, 21.10.1969, s. 2). Sencer'in araştırmasına göre, TİP dışındaki hiçbir parti belli bir sınıfsal kimliğe sahip değildir. Hemen hemen tüm partiler sınıfsal ayrımlardan sıyrılmış bir şekilde tüm toplumsal sınıflardan destek görmektedir. Ona göre bu durumun tek istisnası olan TİP'i desteklediğini belirten kişilerin %55'inin işçi sınıftan olması, sınıf bilincinin toplum içinde yaygın olmasa da, potansiyel bir seçmen grubuna sahip olduğunun göstergesidir (Sencer, 1974, s. 69, 92-96).

1969 genel seçimlerinde TİP'in bir miktar oy kaybetmesi, Aybar tarafından aydın kesimin CHP'ye kayması olarak yorumlanmıştır (İpekçi, 09.10.1969, s. 5). Bu durum, TİP içinde işçi sınıfının oransal olarak artmasına neden olmuştur. Dönem içinde yapılan araştırma sonuçları, yaş etmeninin toplumsallaşma sürecindeki etkisini de göstermektedir. Sencer'in bulgularına göre, diğer partilerde önemli farklılıklar olmamasına rağmen, TİP'e destek vereceğini belirtenler arasında 21-29 yaş öbeğindeki kişilerin oranının %60'a ulaşması, yaşın toplumsallaşmadaki önemini göstermektedir (Sencer, 1974, s. 101, 102). Genç yaşlarda düzen değişikliği isteyen partilere verilen destek oranı daha yüksek olabilmektedir (Sears ve Levy, 2003, s. 83, 84). Elbette kültüre ve kimliğe dair etkenler de etkilidir. TİP, doğum yeri Doğu Anadolu bölgesi olanların en yüksek oranda desteklediği, yurt

dışından gelen göçmenlerin ise MHP, Güven Partisi (GP) ile birlikte en yüksek seviyede desteklediği partilerden bir tanesidir. Alevilerin çoğunluğu laik sistem içinde gördükleri CHP’yi desteklemektedir. Alevilerin aksine, İslam dışındaki dinlere mensup azınlıklar ise, AP’yi CHP’den daha yüksek oranda desteklemektedir (Sencer, 1974, 103-116).

Sınıfsal ayrımların görünürlüğüünün artmasına koşut olarak bu dönemde hem sağ hem sol militanlaşmaya ve radikalleşmeye başlamıştır. Toplumsal ve ekonomik gelişmeler gelirini tarım veya küçük zanaatkarlıktan sağlayan milyonlarca kişinin ekonomik durumunun bozulmasına neden olmuştur. Özellikle de yeni gelişen sektörlerle mücadele edemeyen küçük işletme sahipleri daha da tutuculararak Milli Nizam Partisi (ardılı Milli Nizam Partisi) ve MHP gibi daha sağcı partilere yönelmeye başlamıştır (Ahmad, 1983, s. 1997).

1960’ların sonuna gelindiğinde, insanların gündeminde ekonomik sorunlar gittikçe daha fazla yer kaplamaya başlamıştır. Büyük bir çoğunluk hayat pahalılığından ve işsizlikten şikâyet etmektedir. Sağ cephede ise komünist karşıtlığı artmaktadır. Bu karşıtlık sağ-sol arasındaki silahlı çatışmaların sonraki dönemde yaygınlaşmasının da temeli olacaktır. Özellikle de CKMP-MHP yörüngesinde gelişen milliyetçi gençlik örgütleri solu hedef alacaktır. Alpaslan Türkeş, 1967 yılı parti kongresinde yaptığı konuşmasında “komünist kışkırtmacılara karşı imanlı bir milliyetçi gençlik cephesinin yükseldiğini” belirtmiştir. Takip eden yılda paramiliter bir gençlik örgütü olan Ülkü Ocakları kurulmuş ve aynı yılın yazında gençlere askeri eğitim verilen Komando Kampları kurulmaya başlanmıştır (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 158).

1970’lere gelindiğinde, sınıfsal ayrımların netleşmesi hızlanmıştır. 1970’te 274 sayılı İş Yasası ile 275 sayılı Sendikalar Yasası’nda değişiklik yapan ve işçilerin sendika seçme özgürlüğünü kısıtlayan tasarının AP ve CHP’nin anlaşması ile meclisten geçmesine karşı yaklaşık 70.000 işçinin katıldığı 15-16 Haziran direnişi işçi sınıfının artan bilincini ve özgüvenini göstermektedir. Özellikle 15-16 Haziran’ın fitilini ateşleyen kısıtlamanın daha sonra Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesi, işçi sınıfının başarıya ulaşmasını sağlamış, eylemliliğin etkilerini göstermiştir. Direnişin etkisinin büyük olması DİSK üyesi olmayan sendikalardan veya sendikasız olan işçilerden de katılımların olmasından kaynaklanmıştır. Direniş, kitlelerin sosyalist gruplar ile temas kurmasını sağlamıştır. 15-16 Haziran direnişinin bir başka etkisi de Türkiye’de işçi sınıfının politik bakımdan olgunlaşmamış olduğu görüşüne dayanan MDD tezinin hasar görmesidir (Belge, 1983, s. 1958). MDD çevresinde yürütülen işçi sınıfının rolünün ideolojik/politik

önderlik mi yoksa fiili bir önderlik mi olduğu tartışmaları da 15-16 Haziran direnişinin ardından kesilmiş ve işçi sınıfının hâkim öncü rolü kabul edilmiştir (Şafak, 2013, s. 125).

12 Mart 1971'e giden yolda, THKP-C, THKO, TKP/M-L gibi silahlı sosyalist örgütlerin eylemleri ve eylemcileri her ne kadar kısa süre içerisinde ortadan kaldırılmış olsalar da kendilerinden sonra gelecek sol grupları etkilemişlerdir. Bu hareketlerin etkisi, kentlin siyasal mücadelenin merkezi olabilmesinin önünü açmıştır. Nasıl ki TİP, sosyalizm kavramının yayılmasında rol oynamışsa, bu gruplar da ihtilalci yöntemlerin yayılmasında etkili olmuşlardır. Süreç içerisinde hem sağ hem sol örgütlerde silah kullanımı yaygınlaşmış ve siyasal şiddet olayları artmıştır. Ancak bu şiddet olaylarının kurbanları da çoğunlukla solcu grupların üyeleridir. 1975-1979 yılları arasında 60 büyük kentte yapılan bir araştırma sonucuna göre siyasal şiddet nedeniyle ölenlerin %69,4'ü sol, %30,6'sı ise sağ görüşlü gruplardan gelen kişilerdir (Keleş ve Ünsal, 1982, s. 57). Ölenler içindeki solcuların oranının fazlalığı, sol grupların savunma ihtiyacını göstermektedir.

1971 müdahalesi solun yükselişini kesintiye uğratmıştır. Gerilla mücadelesine girişen gruplar ve liderleri de süreç içinde ortadan kaldırılmıştır. Sosyalist mücadeleye katılmış olan tüm önemli teorisyenler, taktisyenler ya kolluk güçleriyle girdikleri çatışmalarda yaşamlarını yitirmiş ya da hapis veya idam cezasına çarptırılmışlardır.

14 Ekim 1973'te CHP-MSP koalisyonu kurulmasından sonra iç pazara yönelik ithal ikameci sanayileşme stratejisine devam edilmiştir. 1974'teki affın da etkisiyle Türkiye'de sol tekrar ivme kazanmaya başlamıştır. Ayrıca geçim koşullarının zorlaşması da işçi sınıfının bilincinin gelişmesinde etkili olmuştur. 1971-1974 döneminde gıda maddelerinin perakende satış fiyatlarının ortalama iki kat yükseldiği gözlemlenmiştir (Tüm İktisatçılar Birliği, 1976, s. 217, 218). Üstelik ihtiyaçlardaki fiyat artışına rağmen ücretlerin daha az artması reel düzeyde işçi sınıfı ücretlerinde bir gerilemeye neden olmuştur. İşçi sınıfının ekonomik olarak böyle bir gerileme içine girmesi sınıfsal muhalefetin artması ve mücadelenin şiddetlenmesinin temelini oluşturmuştur. Başka bir deyişle, ekonomik nedenlerin siyasal toplumsallaşma süreci içindeki etkisi artarak devam etmiştir. Koşulların uygunluğu sayesinde, sendikalaşma oranı da sanayileşme ve kentleşme ile birlikte artmış, sınıf siyaseti belirginleşmiştir. Dönemin önemli bir gelişmesi de sosyal demokrat sendikacılığın güçlenmesidir.

1973 sonrasında işçi sınıfının artan bilincine ve sol örgütlerin giderek kitleleşmesine rağmen, siyasal süreçte yükselen bir işçi sınıfı partisi yoktur. 1971'de kapatılan TİP, 1974 sonrasında Behice Boran önderliğinde

tekrar açılmış, ancak eski etkililiğini yakalayamamıştır. DİSK ise TİP yerine CHP’ye yönelmiştir. Akkaya DİSK’in sosyalist bir TİP varken CHP’ye yönelmesini 12 Mart döneminin bir etkisi olarak görmekte ve temel kaygının TİP yerine devlet nezdinde daha meşru olan bir partiye yönelik olarak görmüştür (Akkaya, 2002, s. 76, 77). Elbette bu süreçte Milliyetçi Cephe hükümetlerinin sosyalist sol üzerinde yarattığı korkunun da etkisi vardır. Öte yandan DİSK ve Türkiye Komünist Partisi³ önceliklerini Milliyetçi Cephe hükümetlerinin devrilmesine vermiştir ve “faşizmi” CHP ile işbirliği yaparak yıkmayı amaçlamışlardır (Ersan, 2020, s. 306, 307).

DİSK’in CHP’ye yaklaşması, CHP’yi desteklemesi ve hatta CHP için oy istemesi Türk-İş üyesi bazı sosyal demokrat sendikaların DİSK’e katılmasını sağlamıştır. Petkim-İş, Baysen-İş, Oleyis, Genel-İş Türk-İş’ten kopup DİSK’e katılan sendikalardandır (Güzel, 1983, s. 1871). Sendikalaşma oranlarının artması ve yeni katılımlarla birlikte DİSK’in 1976’da 190.000 olan üye sayısı 1980’de 500.000’e yükselmiştir (Akkaya, 2012, s. 71).

Türkiye’de sendikalı işçi sayısı 1980’de 1.500.000’e yaklaşmıştır. Ancak sendikalaşma oranının artması her zaman sınıf siyasetinin gelişimi konusunda anlamlı etkiler yapmamaktadır. Örneğin, aynı süreçte 1970’te kurulmuş olan Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu’nun (MİSK) da üye sayısının arttığı ve 1979 yılında 285.496 üyeye ulaştığı görülmektedir (Akkaya, 2012, s. 82). Anti-komünist bir tavır alan bu sendikanın sınıf bilincini artırıcı bir etki yapması beklenemez. Sınıf bilincinin gelişmesi konusundaki asıl etkiyi DİSK’in artan üye sayısı yapmıştır. İşçi sınıfına bilincin taşınması eylemliliğe ve seçim sonuçlarına da yansımıştır. Her ne kadar 1971-1973 yılları arasında grevler sıkıyönetim nedeniyle askıya alınmış olsa da 1973’ten sonra tıpkı sendikalaşma oranlarının artması gibi grev ve gösteriler de yoğunlaşmıştır. Bu dönemde toplam 1021 grev örgütlenmiş ve bu grevlere 264.832 işçi katılmış, 18.823.903 iş günü kaybedilmiştir (Güzel, 1983, s. 1872). İşçi sınıfının artan görünürlüğü seçim sonuçlarına da yansımıştır; işçilerin yoğun olarak yaşadığı kentlerde CHP oyları artmıştır. Yerel seçimlerde ise bazı bölgelerde CHP adayı olan, bazı bölgelerde ise bağımsız aday olan solcu adaylar belediye başkanlığına seçilmiştir.

İşçilerin çoğu zaman aynı mahallelerde yaşıyor olmaları ve benzer ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmaları yaşam alanlarında da bir takım dayanışma ilişkileri geliştirmelerine olanak sağlamaktadır (Coşkun, 2013, s. 49). Engels de büyük kentleri, işçileri kendi koşulları üzerine düşünmeye ittiği için işçi hareketinin doğum yerleri olarak görmüştür (Engels, 1997,

3 TKP, bu dönemde DİSK içinde önemli bir güce sahipti.

s. 158). Bu yüzden bu tip bölgelerde sınıf tavrı daha hızlı gelişebilmekte ve politik ve ekonomik anlamda sınıf mücadelesi kendisini daha belirgin bir şekilde ortaya koyabilmektedir. Kentlerde, özellikle de işçi sınıfının yaygın ve başat olarak yaşadığı bölgelerde sol akımların yükselişinin hızlanmasını ve bu akımların yayılmasını sağlayan önemli bir etmen de çeşitli sosyalist grupların kentlerde örgütlenerek, kendi ideolojilerini kitlelere yaymaya çalışmalarıdır. Bu gruplar, hem grup içi yüz yüze iletişim ve baskı mekanizmaları ile hem de çeşitli yayımları aracılığıyla kitlelerle iletişim kurmuş ve kitlelerin siyasal davranışlarını etkilemiştir. Bu gruplar tıpkı bir okul gibi ideolojik eğitim vermiş ve üyelerinin siyasal toplumsallaşmasına etkide bulunmuşlardır. Özellikle bağımsız aday olarak belediye başkanı seçilen adayların arkasında bu grupların desteği vardır. Örneğin, Fatsa'da Fikri Sönmez'in belediye başkanı seçilmesinde Dev-Yol'un desteği önemlidir. Yine bazı il ve ilçelerde CHP'nin aday olarak gösterdiği toplumcu başkanlar, sosyalist örgüt üyelerinin de desteğini alabilmiştir. Bu belediye başkanları klasik yerel yöneticilik anlayışının dışına çıkarak, yönetime ve hizmetlerin verilme sürecine halkı da katmış, Türkiye solunda önemli deneyimler yaşanmasını sağlamıştır. Ancak bu bölgeler tamamen kendilerine has özelliklerinden dolayı değil, bizzat dönemin şartları içindeki bir konumlanış ile siyasal hareketlerini üretmişlerdir. Bu yüzden ki kentlerde solun yükselişi istisnai bir durum olmaktan çıkmıştır. Seçim sonuçlarına bakıldığında sınıf siyasetinin yükselişi daha somut olarak görülebilir. 1968 yerel seçimlerinde AP'nin oy oranı %47, CHP'nin oy oranı %31 iken, 1973'de işçi sınıfının desteğini alan CHP'nin oy oranı %42'ye çıkmış AP'nin oy oranı ise %33'e inmiştir. Bu seçimlerde 33 ilde CHP, 22 ilde AP, 3 ilde MSP, 1 ilde DP, 8 ilde de bağımsız adaylar belediye başkanlığını kazanmıştır.

Üretim ve tüketimi düzenleyici, katılımı artırıcı gibi özellikleri olan yeni "demokratik belediyeçilik" anlayışının ön plana çıktığı bu dönemde, CHP de, arkasına solun desteğini alabilecek adaylara şans vermiştir. CHP'nin başarısında solcu belediye başkan adaylarının etkisi, aynı yıl yapılan genel seçim sonuçları ile yerel seçim sonuçları karşılaştırıldığında daha belirgin olarak görülür. 1973 genel seçimlerinde CHP'nin oy oranı %33'dür ve yerel seçim sonuçlarının (%42) oldukça gerisindedir.

AP'nin 1973 seçimlerindeki siyasi duruşuna bakıldığında öne çıkan özelliği geleneksel değerlere önem veren muhafazakârlık ve liberalizmdir. CHP'nin bu seçimde işçi sınıfının desteğini alabilmesindeki en önemli etkenlerden bir tanesi ortanın solu söyleminin de etkisiyle sola yönelen CHP'nin düzen değişikliği vurgusu yapmasıdır (Yayman, 2006) CHP genel başkanı Bülent Ecevit, yayınladığı "Atatürk ve Devrimcilik", "Bu Düzen Değişmelidir" adlı kitaplarla partisinin sola yönelen siyasi çizgisinin öncülüğünü yapmıştır.

1973’te yapılan hem genel hem de yerel seçimde sınıf siyasetinin etkin olmaya başlamasıyla büyük kentlerdeki varoşlar sola oy vermiştir. Bunda 12 Mart darbesi ardından muhafazakâr yapının kendini yeniden üretmesini sağlayan mahalle güzelleştirme derneklerinin kapatılması ve sonradan açıldığında bu derneklere gençlerin daha etkili olmasının da etkisi vardır. Böylece sosyalist gruplar da geçeköndü bölgelerinde, halkın ihtiyaçlarına yanıt verecek örgütlenmeler içine girebilmişlerdir.

Seçimlerin ardından, CHP’li belediyeler, konut sorununu kendilerince çözmeye çalışmışlardır. Bu koşullar altında “toplumcu belediyecilik” ya da “yeni belediyecilik” hareketi doğmuştur. Bu hareketin odak noktası başta konut olmak üzere kentsel hizmetlerin üretilmesidir (Güler, 2013). Bu belediyecilik anlayışının önemi ise kentlerdeki yoksulların yaşam maliyetlerini azaltmaya çalışması ve kentsel hizmetleri kolektifleştirmeye çalışmasıdır. Sosyalist örgütlerse bu dönüşümde ve kente göç edenlerle kurulan dayanışmada önemli bir rol üstlenmiştir.

Sanayileşme ve kentleşme ile derin etkilere sahip olan bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu durum nasıl ki solun yükselmesi için uygun koşullar yaratmışsa, aynı şekilde aşırı milliyetçi sağ da aynı ortamda yukarıda bahsedildiği gibi uygun koşullar yakalamıştır. Yaşanan değişimlerin ve bu süreçte ortaya çıkan sorunların “toplum düşmanlarının bilinçli müdahaleleri” tarafından ortaya çıktığını iddia eden ve kapitalizm gibi ve hatta ondan da fazla sosyalizme de düşman olan aşırı milliyetçi sağ (MHP), toplum nezdinde ilgi çekmeye başlamıştır. Bu bozuklukların ödün vermeyen, “paternalist” bir liderin yetkiyi kendisinde topladığı bir rejim ile çözülebileceği düşüncesi bazı kesimleri kendisine çekmiştir (Ağaoğulları, 2006, s. 213).

MHP, AP tarafından sola karşı engelleyici bir blok olarak kullanılmıştır. Bu nedenle MHP, meclis içindeki düşük temsiline rağmen iktidar olanaklarından yararlanabilmiş ve devlet içinde kadrolaşabilmiştir. Örneğin 1975’te, mecliste yalnızca üç vekile sahip olan MHP, Milliyetçi Cephe hükümetinde iki bakanla temsil edilerek, potansiyelinin üzerinde bir iktidar olanağına kavuşmuştur. Benzer şekilde, 1977’de meclis içinde 16 vekile sahip olan MHP, İkinci Milliyetçi Cephe Hükümeti’nde beş bakanlık elde etmiştir. Bu bakanlıkların üç tanesi icracı ve önemli yetkileri olan bakanlıklardır. Bu dönemde Gümrük ve Tekel Bakanlığı’nda, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nda ve Ticaret Bakanlığı’na bağlı TARİŞ, ÇUKOBİRLİK ve ANTBİRLİK gibi tarım kooperatiflerinde önemli derecede ülkücü kadrolaşmalar yaşanmıştır (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 284). Dönemin aşırı sağda gelişen bir başka partisi ise daha çok dindar kesimleri temsil etmesiyle öne çıkan MSP’dir. Parti Necmettin Erbakan’ın kurmuş olduğu Milli Nizam Partisi’nin ardılıdır. Erbakan

önderliğinde kurulan Milli Görüş hareketi Türkiye'deki siyasal İslam'ın kurucusudur (Mert, 2005, s. 414). Partinin ve hareketin temeli, ekonomik hoşnutsuzlukların din aracılığı ile dile getirilmesine dayanmıştır. Parti, az gelişmiş küçük bölgelerde İslami değerler aracılığı ile tabanını genişletmiştir. Hızlı gelişmekte olan bölgelerde ise ekonomi içerisindeki eski konumlarını yitiren küçük tüccar, esnaf ve zanaatkârlara dayanmıştır (Toprak, 2016, s. 249, 252).

Hem MHP hem MSP kişilerin düzen değişikliği isteklerine ve ekonomik sorunlara hitap etmeye çalışmışlardır. Ancak bunu yaparken sınıf siyasetinin gelişimini engellemeye, toplumu kültürel değerler çerçevesinde birleştirmeye çabalamışlardır. Yine de 1970'lerin ortalarına gelindiğinde, anti-komünist hareketlere rağmen sınıf siyaseti yükselmekte, işçi sınıfının AP'den uzaklaşması hızlanmakta ve AP tabanı daralmaktadır. 1975'te Ankara'da yapılan bir araştırma daha önceki seçim sonuçlarına ve araştırmalara oranla AP'nin oy kaybı yaşadığını göstermekle birlikte küçük ve orta çiftçilerde, özellikle de tüccar sanayici ve fabrikatörler arasında oy oranının yükseldiğini göstermektedir. Bu durum AP'nin sınıfsal tabanının çözümlenmesinde önemli bir göstergedir. 1969'dan sonra AP burjuva partisi olma özelliğini pekiştirmiş ve gecekondü bölgelerinde oy kaybetmeye ve egemenliğini yitirmeye başlamıştır (Abadan Unat, Kışlalı ve Ergil, 06.10.1975, s. 6). Aynı araştırmada seçmen kitlesinin benimsedikleri partide en çok beğendiği özellikler arasında %22 oranıyla ekonomik sorunlara yaklaşımın en yüksek düzeyde olması, ekonomik nedenlerin siyasal toplumsallaşmaya artan etkisini daha net göstermektedir. Ancak sonuçlar siyasal tercihlerin belirlenmesi sürecinde farklı etkenleri de göstermektedir. Oransal olarak ekonomik nedenler kadar geniş olmasa da, dini ve milli (kültürel) etkenler de MSP ve MHP'nin seçmen kitlesinde önemlidir. %17,7'lik bir kısım ise siyasal tercihlerini eski alışkanlıklarının etkisiyle belirlemektedir (Abadan Unat, Kışlalı ve Ergil, 01.10.1975, s. 6).

Büyük kentler geleneksel değerleri yıkıcı bir etki gösterebilmektedir. Çünkü kentleşme sürecinde kırsal hayatta kurulan dayanışma ve yaşam tarzları değişebilmekte ve göçmenler yeni bir yaşama uyum sağlamak zorunda kalabilmektedir. Kentlerin geleneksel değerleri yıkıcılığı kişilerin sola yönebilmesi için gerekli olan, herhangi bir başka partiyle geleneksel bağların bulunmaması koşulunu sağlayan etmenlerdendir ve bir ölçüde sol akımların daha çok kentlerde taban bulabilmesini açıklar niteliktedir. Bu yüzden AP'yle geleneksel bağları bulunmayan işçilerin, sınıf siyasetinin belirginleştiği bir süreçte, düzen değişikliği isteyen partilere yönelmesi makul görülmelidir. 1977 seçimleri öncesinde de sınıfsal farklılıkların siyasete yansımaya oranı yükselmeye devam etmiştir. CHP 1969'dan beri özellikle

de 1977 seçimlerinde asıl seçim desteğini sanayileşmiş şehirlerden elde etmiştir. CHP, bu dönemde, geniş kesimlere hitap etmeye çalışan bir partidir. Kendisini ortanın solunda konumlandırmış bir parti olarak, devletteki ülkücü kadrolaşmadan rahatsız olan sol kesimlerin oyunu büyük oranda alırken (kendisini ortanın solunda görenlerin %93,7’si CHP’yi desteklemiştir), aynı zamanda kendisini siyasal yelpazenin ortasında konumlandırılanların ve az bir miktarda da olsa kendisini ortanın sağında konumlandırılan kesimlerin de oyunu almıştır (Ergüder, 2000, s. 293-297). Üstelik Kıbrıs Harekâtı, Ecevit’in popülerliğini artırmış ve seçmenlerin milli duygularına hitap edebilmesinin önünü açmıştır. CHP’nin bu dönemdeki yükselişinin nedenlerinden bir tanesi de hem sermaye gruplarının hem de geniş halk kitlelerinin sokaklardaki çatışmalardan ve istikrarsız koalisyon hükümetlerinden bıkmış olması ve bu duruma CHP’nin umut olabileceği düşüncesinin yayılmaya başlamasıdır (Aydın ve Taşkın, 2015, s. 282). Bu dönemde kültürel etkenler de etkisi göz ardı edilemeyecek kadar belirgindir. Ergüder, dindarlık düzeyi azaldıkça CHP’nin oy oranının arttığını belirtmektedir. Buna göre her gün ibadet edenlerin %37,5 gibi bir miktarı CHP’ye destek verirken, bu oran yalnızca Ramazan ayında ibadet edenlerde %52,9’a, arada sırada ibadet edenlerde %81’e yükselmektedir. En dindar kesimin %73,5’i MSP’yi desteklemektedir. Etnik aidiyetlere bakıldığında da, ana dili Türkçe olmayanların ve Türkçeden başka dil konuşabilenlerin CHP’yi daha çok desteklediği görülmektedir. Benzer bir davranış kalıbı, ağırlıklı olarak Alevilerin yaşadığı bölgelerde de kendini göstermektedir.

1977’den sonra, bazı bölgelerde sol, bağımsız adaylarla kendi belediyelerini de kazanmaya başlamışlardır. Gecekondu yıkımlarını engellemek, gecekondu yapımını düzene bağlamak, arazi mafyaları ile mücadele etmek gibi sorunlara cevap verme yeteneği geliştiren, Dev-Yol öncülüğündeki gruplar büyük kentlerin bazı mahallelerine hâkim olarak buralarda bir tür “özyönetim” oluşturdular. Sol gruplar tarafından bu mahallelerde kurulan “halk komiteleri”, topladıkları yardımlarla mahallenin altyapı sorunlarına çare bulmaya çalışmış ve mahallelinin sorunlarına çözüm buldukça mahalleliyi yanlarına çekebilmişlerdir. Böylece sağcı grupların barınamadığı “kurtarılmış” ya da “özgürleştirilmiş” bölgeler oluşturulmuştur. İstanbul’un Ümraniye semtindeki “1 Mayıs Mahallesi”, İzmir’de Gültepe veya Fatsa bu bölgeler arasında en çok öne çıkmış olanlardandır. Bu bölgelerde arkasına sosyalist örgütlerin desteğini almış olan CHP’nin toplumcu başkanları da önder olabilmektedir. Üstelik 1978 sonrasında CHP ve Dev-Yol arasında anlaşmazlıklar daha görünür bir hal almasına rağmen...

1970’lerin sonuna doğru işçi sınıfı eylemliliği de boyut değiştirmiştir. DİSK’in çağrısı ile yapılan ve sonu kanlı biten 1977’deki 1 Mayıs kutlamaları

solun ciddi ölçüde kitleselleştiğini gösteren önemli mitinglerdendir. 1970'lerin sonlarına doğru, artan işçi eylemlerine karşı sermaye de kara listeler oluşturarak militan işçilerin önüne geçmek istemiştir. 1980 yılında Metal Sanayicileri Sendikası (MESS), iki ciltlik 335 sayfa grevdeki işçiler listesi hazırlamıştır (Akkaya, 2002, s. 84). Ayrıca devlet baskısı da 1970'lerin sonu itibari ile daha belirgin hale gelmiştir. Bir yandan solu siyaset içerisindeki görünürlüğü artarken bir yandan da sola karşı devlet müdahalesi antikomünizm, dindarlık gibi çerçevelere sahip söylemlerle seçmenler nezdinde meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. 1980 darbesiyse hem sermaye birikim rejiminde gerçekleşen değişimlerle hem de bir önceki siyasal aktörlerin büyük oranda cezalandırılması ve yasaklanmasıyla yeni bir siyasal ortam yaratmıştır.

Sonuç

1961 Anayasası'nın getirdiği çoğulcu ortam artan sanayileşme ve sanayileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan kentleşme ile sınıf siyasetinin taban bulabileceği bir ortam yaratmıştır. Bundan dolayı işçi sınıfında sınıf bilinci düzeyi arttığı ölçüde, bu sınıfın siyasal temsilcisi olma iddiasını taşıyan gruplar da çoğalmıştır. TİP'in kurulması, THKO, THKP-C gibi radikal örgütlerin yükselişi ve Dev-Yol'un şehirlerde örgütlenerek solun tabanını genişletmesi bu sürecin önemli özelliklerindedir. Siyasal alanda ise 1971 müdahalesinin TİP'i kapatması sonrasında sol hareketin yönelebildiği temel siyasal organ CHP olmuştur. Ancak bu yükseliş kendi karşıtlarını da yaratmıştır. AP gibi burjuva partilerine ek olarak düzen değişikliği arzu eden seçmenin yönelebileceği antikomünist hassasiyetleri yüksek MSP, MHP gibi partilerin ve silahlı eylemlere yönelen ülkücülerin varlığı da bu dönemdeki sınıf çatışmasının şiddetlenmesinde etkilidir. Üstelik 1980 darbesi sonrasında sınıf siyaseti büyük oranda etkisini yitirirken kimlik siyasetinin yükseldiği neoliberal dönemde de yine MSP'nin ardılları ve MHP önemli aktörlerden olmaya devam etmiştir.

Sınıf siyasetinin yükselmesi, özellikle 1975'lerden itibaren zaten hâkim sınıf konumunda bulunan burjuvazinin çıkarları ile çatışma içine girmiştir. Dünya kapitalizminin 1960'ların sonundan itibaren girdiği krizin Türkiye'ye de yansması ve ithal ikameci sanayileşme politikalarının bir dezavantajı olarak döviz kıtlığının yaşanması, sermaye kesimlerince, iç pazar için yapılan üretimden ihracata dayalı bir üretim modeline geçişin önerilmesine neden olmuştur. Bu durum da ücretlerin bir talep unsuru olmaktan çok bir maliyet unsuru olarak belirmesine neden olmuştur. Süreç, burjuvazi açısından sol temelli sendikacılığın ve işçi sınıfının kitlesel hak taleplerinin önüne geçilmesini gerektirmiştir. Yasal temeli 24 Ocak 1980 tarihinde ilan edilen

kararlar ile atılan bu geçişin, kitlesel bir direniş ile karşılaşmadan yaşama geçirilmesi ise 1980 darbesinin getirdiği baskı ve şiddet düzeni ile sağlanmıştır. Sonuç itibari ile 1980 öncesindeki siyasi yapıya bakıldığında her ne kadar kültürel etkenler de etkili olsa, ekonomik etkenlerin siyasal toplumsallaşma üzerindeki etkisi artmaya başlamış ve solun oy oranları yükselmiştir. Sınıf siyaseti Türk siyasi tarihinin başka hiçbir döneminde görülmeyen ölçüde etkili olmuş, fakat yine de seçmen davranışını tek ve tamamen kontrol eden unsur niteliği kazanmamıştır.

Kaynakça

- Abadan, N. (17.06.1968). Serap Politikasından Gerçekçi Bekleyişlere. *Milliyet*.
- Abadan, N. (1966). *Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tablolu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, No: 202-184.
- Abadan, N. ve A. Yücekök, (1966). 1961-1965 Seçimlerinde Büyük Şehirlerin Oy Verme Davranışlarıyla İlgili Bazı Yorumlar. *SBF Dergisi*. 21:4, 103-116.
- Ağaoğulları, M. A. (2006). Aşırı Milliyetçi Sağ. I. C. Schick ve E. A. Tonak (derl.). *Geçiş Sürecinde Türkiye*, 5. Baskı. İstanbul: Belge Yayınları, 189-236.
- Ahmad, F. (1983). Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. 7. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akkaya, Y. (2002). Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-II. *Praksis*. 6, 63-101.
- Aydın, S. ve Y. Taşkın (2015). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. 3. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, Z. (2005). *The Political Economy of Turkey*. London: Pluto Press.
- Aydınoğlu, E. (2007). *Türkiye Solu (1960-1980) Bir Amnezliğin Anıları*. İstanbul: Versus Kitap.
- Aydoğanlı, E. (2011). *Dünyada ve Türkiye'de Sendika-Siyaset İlişkisi*. 2. Baskı. Ankara: Kültür Sanat Sendikası Yayınları.
- Aykol, H. (2010). *Türkiye'de Sol Örgütler Bölüne Bölüne Büyümek*. 2. Baskı. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Belge, M. (1983). Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1955-1962.
- Belge, M. (2006). Sol. I. C. Schick ve E. A. Tonak (derl.). *Geçiş Sürecinde Türkiye*, 5. Baskı. İstanbul: Belge Yayınları, 159-188.
- Bulutay, T. ve N. Yıldırım. (1968). Türk Seçmenlerinin Oy Verme Eğilimlerinde İktisadi Sebeplerin Önemi Üzerine Bir Deneme. *SBF Dergisi* XXIII:4, 7-39
- Bulutoğlu, K., A. N. Koç, M. Göker, İ. Turan ve C. Arın. (02.10.1969). İşçiler Kime Neden Oy Veriyor. *Milliyet*.
- Coşkun, M. K. (2013). *Sınıf, Kültür ve Bilinç Türkiye'de İşçi Sınıfı Kültürü, Sınıf Bilinci ve Gündelik Hayat*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Engels, F. (1997). *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*. 1. Baskı. Y. Fincancı (çev.). Ankara: Eriş Yayınları.
- Ergüder, Ü. (2000). Türkiye'de Değişen Seçmen Davranışı Örüntüleri. E. Kalaycıoğlu ve A. Y. Sarıbay (Ed.). *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*. İstanbul: Alfa Yayınları, 285-308.
- Ersan, V. (2020). *1970'lerde Türkiye Solu*. 4. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güler, M. (2013). Toplumcu Belediyeciliğin Doğuş Koşulları Üzerine. İ. Kamalak ve H. Gül (derl.). *Yerel Yönetimlerde Sosyal Demokrasi Toplumcu Bele-*

- diyecilik Teorik Yaklaşımlar, Türkiye Uygulamaları*. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 125-158.
- Güzel, M. Ş. (1983). Cumhuriyet Türkiye’sinde İşçi Hareketleri. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1848-1876.
- Güzel, M. Ş. (1996). *Türkiye’de İşçi Hareketi 1908-1984*. İstanbul: Kaynak Yayınları,
- İpekçi, A. (09.10.1969). Parti Lideri Ne Düşünüyor. *Milliyet*.
- Keleş R. ve A. Ünsal. (1982). *Kent ve Siyasal Şiddet*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları.
- Lipset, S. M. (1964). *Siyasi İnsan*. M. Tunçay (çev.). Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Siyasal İlimler Serisi:8.
- Mardin, Ş. (21.10.2015). Seçim Sonuçları Tahlili. *Milliyet*.
- Marx, K. ve F. Engels. (1976). *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*. K. Somer (çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Mert, N. (2005). Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış. T. Bora ve M. Gültekin (Ed.). *Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce Cilt 6 İslamcılık*. İstanbul: İletişim. 411-419.
- Sears, D. O. ve S. Levy. (2003). Childhood and Adult Political Development. D. O. Sears, L. Huddy ve R. Jervis (Ed.). *Oxford Handbook of Political Psychology*. Oxford: Oxford University Press. 60-109.
- Sencer, M. (1974). *Türkiye’de Sınıfsal Yapı ve Siyasal Davranışlar*. İstanbul: May Yayınları.
- Şafak, C. (2013). 12 Mart’tan 12 Eylül’e Türkiye’de Sendikalar. *Toplum ve Bilim*. 127, 121-143.
- Tarrow, S. ve C. Tilly. (2007). Contentious Politics and Social Movements. C. Boix ve S. C. Stokes (Ed.). *Handbook of Comparative Politics*. New York:Oxford University Press, 435-460.
- Toprak, B. (2006). Dinci Sağ. I. C. Schick ve E. A. Tonak (derl.). *Geçiş Sürecinde Türkiye*, 5. Baskı. İstanbul: Belge Yayınları, 237-254.
- Turan, İ. (1986). *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*. 3. Baskı. İstanbul: Der Yayınları.
- Tüm İktisatçılar Birliği*. (1976). Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi. Ankara: TİB Yayınları.
- Türkay, M. (2009). *Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar*. 1. Baskı. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Türkiye İşçi Partisi*. https://turkiyeiscipartisi.org/?SX=_php_sosyal_medya_liste.php&KX=1965%20Se%C3%A7imleri (19.06.2023).
- Yayman, H. (2006) “TODAİE Seçim Sonuçları Değerlendirmesi 1973 Yılı Raporu”, Yerelnet, http://eski.yerelnet.org.tr/secimler/secim_analizleri1973.php. (23.12.2015).